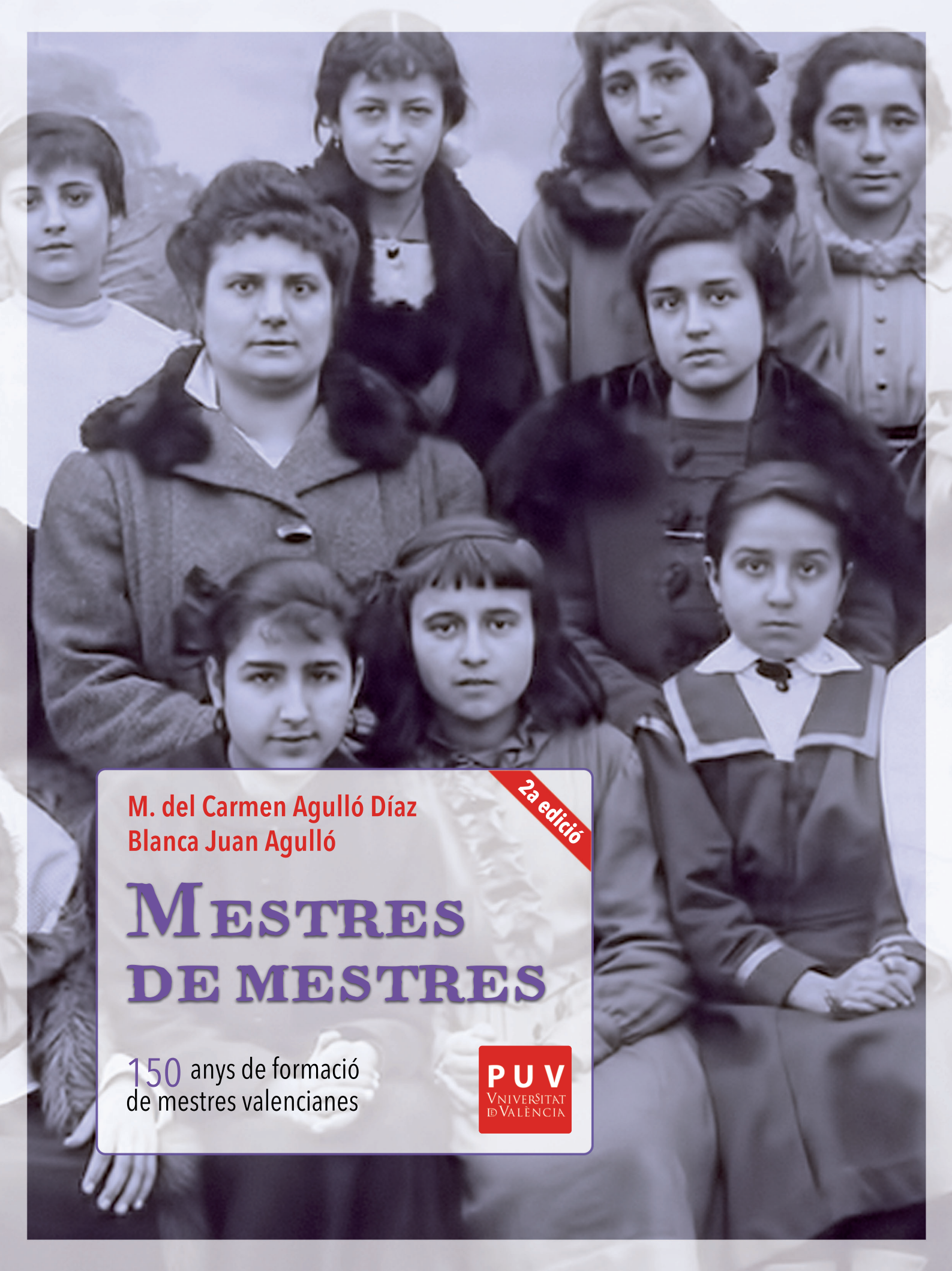

M. del Carmen Agulló Díaz
Blanca Juan Agulló

2a edició

MESTRES DE MESTRES

150 anys de formació
de mestres valencianes

PUV
UNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

MESTRES DE MESTRES

150 anys de formació de mestres valencianes

MESTRES DE MESTRES

150 anys de formació de mestres valencianes

M. DEL CARMEN AGULLÓ DÍAZ
BLANCA JUAN AGULLÓ

*Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en,
o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació,
en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic,
per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.
Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org)
si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.*

1a edició: gener, 2020

2a edició: corregida, abril, 2023

© Dels textos: M. del Carmen Agulló Díaz / Blanca Juan Agulló, 2020

© D'aquesta edició: Publicacions de la Universitat de València, 2023

Coordinació editorial: Maite Simón

Correcció: Iván García

Disseny i maquetació: Inmaculada Mesa

Il·lustració de la coberta:

Micaela Minguillón, regent de l'escola annexa a la Normal,
amb les seues alumnes (1917).

Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu. Col·lecció José Huguet.

Disseny de la coberta: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-1118-137-2 (paper)

ISBN: 978-84-1118-138-9 (PDF)

Edició digital

ÍNDIX

PRÒLEG: UNA HISTÒRIA ÈPICA, <i>M. Vicenta Mestre</i>	11
INTRODUCCIÓ.....	13
SIGLES.....	17
1. ELS DIFÍCILS INICIS I LA CONSOLIDACIÓ DE LA NORMAL (1867-1900)	19
1.1 «La necesidad es evidente, la posibilidad manifiesta»: la Universitat impulsa la creació de la Normal	23
1.2 L'espai: la Casa de la Enseñanza del Arzobispo Mayoral.....	27
1.3 L'evolució del currículum i la seua adequació a les necessitats d'una formació femenina.....	29
1.4 Dels primers claustrs a un claustre femení.....	34
1.5 Les alumnes pioneres.....	40
1.6 El dia a dia de la Normal	47
1.7 L'escola annexa a la Normal.....	49
2. CONSERVADORISME IDEOLÒGIC I MODERNITAT PEDAGÒGICA ALS INICIS DEL SEGLE XX (1901-1931)	53
2.1 Catòlics i republicans: el debat polític i social que repercutí en la Normal	58
2.2 «Local insano más propio para desván que para escuela»: el declivi de l'edifici	64
2.3 Cap a la unificació del currículum	66
2.4 Els claustrs de professores a la cerca de l'excel·lència professional.....	71
2.5 Les alumnes: la consolidació d'una carrera femenina.....	86
2.6 La Normal per dins: una època de modernitat pedagògica.....	91
2.7 Una normal amb incidència en la societat valenciana.....	96
3. LA REVOLUCIÓ EN L'ESCOLA NORMAL DEL MAGISTERI PRIMARI DE VALÈNCIA (1931-1936)	103
3.1 Nous contextos, nova legalitat, noves pràctiques educatives	105
3.2 D'un espai insuficient, incòmode i insalubre a un de digne, el col·legi dels Jesuïtes.....	107
3.3 Cap a la professionalització de les mestres: el Pla Professional	109
3.4 S'obriren els cadenats: aires de llibertat en el Claustre.....	114
3.5 El protagonisme de l'alumnat: matrícula, associacionisme i reivindicacions estudiantils.....	121
3.6 Una escola Normal que és jardí i taller.....	129
3.7 Una Normal amb implicació social.....	134

4. EDUCAR EN TEMPS DE GUERRA (1936-1939)	139
4.1 Madrid, València, Barcelona, capitals de la República	141
4.2 Comença la itinerància: dels Jesuïtes a l'Albereda.....	143
4.3 La formació antifeixista de l'alumnat de la Normal.....	146
4.4 La depuració republicana de professorat i alumnat	150
4.5 Un alumnat col·laborador en l'obra de cultura general.....	156
4.6 El professorat mobilitzat al servei de l'Escola	161
4.7 La intervenció de la Normal en una societat en guerra.....	165
5. ANYS EN BLAU I GRIS: EL PRIMER FRANQUISME (1939-1945)	171
5.1 «Nada quedó de abril»: la deslegitimació de les polítiques educatives republicanes.....	173
5.2 Un nou espai per a antigues pràctiques	176
5.3 «Hacia Dios y el Imperio por la Escuela»: una Normal falangista.....	178
5.4 «No tienen lugar en la Nueva España»: la depuració normalista.....	182
5.5 «Atentos al servicio de la Nueva España»: la depuració de l'alumnat	187
5.6 Memòria d'una Normal grisa.....	192
6. LA NORMAL TORNA A SER FEMENINA: TEMPS DE SILENCI I PENÚRIA (1945-1964)....	197
6.1 Temps de penúria, silenci i consolidació del nacionalcatolicisme.....	199
6.2 La riuada ens durà un edifici de nova planta	202
6.3 Les escoles de Magisteri, llars per a modelar educadores de la infantesa.....	203
6.4 Tornant als orígens: l'Escola del Magisteri de València Arzobispo Mayoral.....	208
6.5 «Estudiantes, a estudiar».....	220
6.6 «Formando mujeres para Dios, para la patria y para el hogar».....	223
6.7 El dia a dia en la Normal: «Ser ordenadamente laboriosas»	230
6.8 Un llarg exili interior	235
7. DE MESTRES A PROFESSORES D'EGB: UNA DÈCADA GENS PRODIGIOSA (1964-1971).	237
7.1 ¿En España empieza a amanecer?	239
7.2 «Inauguració, oració, acomiadament i tancament» del nou edifici.....	242
7.3 De mestres a professores d'Educació General Bàsica	244
7.4 Modernitat i tradició en els claustres mixtos	248
7.5 Les últimes promocions d'alumnat no universitari.....	255
7.6 La tecnocràcia entra en l'Escola	261
8. TEMPS DE LLUITA I IL·LUSIONS EN LA TRANSICIÓ A LA DEMOCRÀCIA (1972-1993) ..	269
8.1 Un apassionant viatge cap a Ítaca	271
8.2 Llibertat, amnistia, estatut d'autonomia	275
8.3 Els edificis de Magisteri: la història interminable	280
8.4 Llums i ombres en la incorporació a la Universitat.....	283
8.5 El professorat: d'ajornar a renovar.....	288
8.6 Quan la utopia semblava possible.....	300
8.7 Una Escola valenciana i en valencià	305
8.8 Vint anys viscuts apassionadament	311
8.9 Femenines i feministes: alumnes i professores en temps de canvi	316

9. D'UN TEMPS QUE JA ÉS UN POC NOSTRE, D'UN PAÍS QUE JA ANEM FENT (1994-2017)	321
9.1 L'educació és un arma carregada de futur	323
9.2 El perfil de mestres al segle XXI	325
9.3 Punt i seguit d'una història encara per escriure.....	329
9.4 El Campus d'Ontinyent: quan fórem Alícia.....	342
9.5 Mirant el futur en clau de dones.....	344
10. ORGULL I PREJUDICI	347
BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS	357
1. Bibliografia	357
2. Fonts arxivístiques	363
3. Premsa i revistes.....	363
ÍNDEXS	
TAULES	367
GRÀFICS.....	368
IL·LUSTRACIONS.....	369
ÍNDIX ONOMÀSTIC	373
<i>Agraïments</i>	385

PRÒLEG

UNA HISTÒRIA ÈPICA

M. VICENTA MESTRE
Rectora de la Universitat de València

T enen a les seues mans una història èpica: la del progrés de la nostra societat a partir de la creació i evolució, al llarg dels diferents períodes històrics del país, d'una escola creada per a formar mestres.

Com totes les històries, al darrere hi ha persones que, amb el pas del temps, esdevenen anònimes, i de vegades han estat silenciades per una història escrita per vencedors quan hi ha vençuts. Altres vegades l'oblit és el resultat de la pèrdua de memòria col·lectiva a la qual la nostra societat tendeix amb excessiva freqüència.

Aquest llibre recupera protagonistes d'un temps passat, i presenta i analitza l'evolució d'allò que un dia es va erigir com a escola normal i hui és facultat d'una de les primeres universitats d'Espanya amb una forta presència internacional.

La Universitat de València, que acaba de complir 520 anys, és el resultat del treball de moltíssimes persones al llarg del temps, però també de l'agregació d'institucions, com ara l'Escola Normal de Mestres de València, fundada fa 150 anys, i que actualment és la Facultat de Magisteri de la Universitat de València.

Una universitat que va impulsar la creació d'aquella escola normal quan el 1860 l'aleshores rector Pizcueta es va adreçar a l'alcalde corregidor i governador de la província, a fi de comptes institució que havia fundat la pròpia Universitat el 1499, i també al president de la Diputació per donar suport a la iniciativa de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País expressada vora una dècada abans.

Un aniversari com aquest ens ha de permetre recordar aquell primer claustre del curs 1867-1868 i reconèixer l'esforç i la dedicació de Josefa Ágreda com a directora, d'Isidoro Fernández com a director d'estudis i de Jaime Feliu com a secretari, de Vicente Botella com a professor, de María Orberá com a regent de l'Escola Pràctica, de Felisa Martínez com a segona mestra i de Florentina Carratalá com a auxiliar. Al costat d'elles unes primeres 38 alumnes, pioneres nascudes principalment a les terres de les comarques valencianes.

En eixe sentit, es tractava d'una Escola al servei del desenvolupament del nostre territori i la nostra societat, com ho ha estat, des de la seua fundació, la Universitat de València, a la qual es va integrar en temps complex d'expansió universitària alhora que de convulsió política a la fi d'una dictadura que suportava a dures penes la fermesa de la voluntat de transformació social de la ciutadania.

Fins arribar a eixe punt, al llarg d'aquest llibre podran seguir l'evolució de la formació de les mestres, des d'eixos inicis en el segle XIX vinculats a la primera organització dels sistemes educatius nacionals, l'extensió de l'escolarització elemental i la importància de l'educació com a factor de progrés nacional integrat en polítiques públiques fins al funcionament de l'Escola Universitària inclosa en una universitat pública i ja democràtica, en permanent transformació atenent a l'elevada demanda de la ciutadania, les tensions en la transformació entre les antigues formes i pedagogies tradicionals i la renovació pedagògica, així com les característiques d'una universitat participativa i democràtica sotmesa a canvis normatius i de plans d'estudi.

La Universitat de València s'ha estès al llarg de diferents campus, fins arribar a la ciutat d'Ontinyent, on s'imparteixen, també, estudis de Magisteri, en contextos canviants per les transformacions legislatives en matèria educativa però també caracteritzats per la limitació dels recursos públics per al finançament del sistema universitari. Aquest tret ha estat una característica històrica de la nostra universitat pública que podran, també, seguir al llarg de les pàgines d'aquest llibre brillant.

Brillant perquè mostra l'esplendor i la il·lusió. L'esplendor de la tasca ben feta i la il·lusió de les persones, però també de les institucions que representaven. També il·lusió per recuperar la història i les seues protagonistes en la important tasca de ser «mestres de mestres», dones no sempre reconegudes però compromeses amb un futur millor, amb una educació i societat més lliure i democràtica, amb un futur de progrés.

Però, per construir el futur, cal tenir present el passat, no oblidar mai els nostres orígens, ni tampoc les persones que han fet possible que partim d'un punt des del qual hem d'anar més lluny.

Per això aquest llibre, publicat en el marc del 150 aniversari de l'Escola Normal Femenina, és tan important per, com diuen les seues autores, «obrir el camí perquè altres persones [...] continuen aprofundint en la història passada i escrivint la que, ara i ací, estem fent».

En aquestes línies inicials és de justícia reconèixer la importància del treball realitzat per M. del Carmen Agulló i Blanca Juan. La seua obra ens permet llegir, d'una manera molt clara i senzilla, la història del país a partir de la història de l'antiga Escola Normal Femenina i la seua evolució.

Aquesta obra conta eixa història de «mestres de mestres» al llarg del temps, de persones que batallen «amb vells problemes» i ho fan «afrontant nous reptes en la seua tasca», la tasca de formar la ciutadania del segle XXI, que és una tasca èpica com ho ha estat la història de l'Escola Normal Femenina de València.

INTRODUCCIÓ

«Ningú no neix dona: s'hi torna» deia Simone de Beauvoir. En la formació de les identitats femenines, variables en cada cultura i època, intervenen múltiples factors que afecten les característiques biològiques, psicològiques i socials de cada persona. És per això que, en una societat patriarcal, l'atribució de determinades característiques a les dones, pròpies de la considerada identitat natural femenina, intrínsecament relacionada amb el rol maternal, conduirà a la necessitat de formar-les de manera que segueixen i perpetuen els rols femenins.

En aquest context de dialèctica constant entre la qüestionada necessitat d'instrucció i la imprescindible educació que permetia transmetre i reproduir normes, valors i conductes, gaudeixen d'un protagonisme especial les encarregades de proporcionar-la: mares, institutius i mestres.

Juntament amb les mares, inqüestionables primeres educadores, van sorgir les mestres analfabetes, les cuidadores..., totes elles continuadores d'un paper maternal tan identificat amb la feminitat que es considerava innecessària una preparació específica per a desenvolupar-lo.¹ Tan sols havien de reproduir amb les seues alumnes el paper de cuidadores tradicionalment femení.

A l'Estat espanyol, quan es demanà una preparació més específica per a l'ofici de mestra, només se'ls exigí, igual que al mestre, un temps d'aprenentatge pràctic en una escola. Era un model de caràcter gremial, sense cap necessitat d'institucions ni currículums propis, un aprenentatge mitjançant la imitació del model i la reproducció de les seues pràctiques educatives, que es consolidaria al segle XVII, quan l'Hermanidad de San Casiano s'encarregà dels exàmens de les futures mestres, i deixà la seua capacitat en mans d'institucions privades.

Avançat el segle XVIII serien organismes relacionats amb moviments il·lustrats, defensors en bona mesura de l'extensió de l'educació a les dones, i en particular les Reales Sociedades Económicas de Amigos del País (RSEAP), els que crearien o protegirien centres de caràcter educatiu, encarregats de facilitar la formació de mestres.

No seria fins a inicis del segle XIX quan l'Estat començà a crear les que serien les primeres escoles normals masculines. El seu desenvolupament estava estretament vinculat amb tres factors: l'organització dels sistemes educatius nacionals, l'extensió de l'escolarització elemental i la importància que s'atorgava a l'educació com un assumpte d'interès per al progrés nacional.

1.
Segons Sonsoles San Román, cal distingir entre el model de *mestra analfabeta* –reproductora de l'ideal de mestressa, per al qual no cal l'ensenyament-aprenentatge de la lectura ni de l'escriptura–, el de *mestra maternal* –que intenta posar fi a l'analfabetisme perquè es considera la mare com regeneradora social– i el de *mestra racional-intuitiva* –que posseeix una formació qualificada d'acord amb les noves demandes socials i la concepció de la importància de la infància. Aquest model derivarà en el professionalitzador de la II República mentre que el franquisme recuperarà el maternal. Veure S. San Román: *Las primeras maestras. Los orígenes del proceso de feminización en España*, Barcelona, Ariel, 2011.

En aquest marc il·lustrat i regeneracionista es produïren assajos de creació d'institucions docents que perseguïen una finalitat formadora ja des de 1834. Però la primera normal no s'inauguraria fins el 8 de març de 1839 a Madrid, fruit de l'impuls del metge liberal Pablo Montesino. A partir de 1841, s'estendrien per tot l'Estat i, a València, s'hi crearia en 1845 la normal masculina.

Caldria esperar un període de liberalisme moderat perquè es promulgara la Llei d'Instrucció Pública de 9 de setembre de 1857 –Llei Moyano–, que establia els requisits per a ser mestres de primer ensenyament.

En el seu article 71 s'hi feia esment de la necessitat de formació de les mestres en establiments afins als masculins, és a dir, en les escoles normals de mestres dones:

Primero. Haber estudiado con la debida extensión en Escuela normal las materias que abraza la primera enseñanza de niñas, elemental o superior, según el título a que se aspire.

Segundo. Estar instruida en principios de Educación y Métodos de enseñanza.

También se admitirán a las Maestras los estudios privados, siempre que acrediten dos años de práctica en alguna Escuela modelo.

Però també establia una clara jerarquització entre les normals masculines i les femenines, que seguia els principis del pensament patriarcal, ja que, mentre obligava a la creació de les primeres, solament recomanava la de les femenines, en una clara prioritització de l'escolarització masculina sobre la femenina. L'article 114 textualment deia «El Gobierno *procurará*² que se establezcan Escuelas normales de Maestras para mejorar la instrucción de las niñas».

Malgrat la manca d'obligatorietat, algunes normals ja s'havien creat abans de la llei a Navarra (1841), Logronyo (1851), Badajoz (1855), Àvila i Saragossa (1856). Un any després de la seua promulgació, el 1858, n'hi havia un total de 23, a les quals cal afegir l'Escuela Normal Central del Reino de Maestras a Madrid, encarregada de formar professores normalistes.

Però l'obligació del seu sosteniment per part de les diputacions no es va produir fins el 1868 i, mentrestant, sense institució docent pròpia, les futures mestres havien d'examinar-se en la normal masculina de la província, després de fer per lliure els seus estudis. I és que, fins i tot després de promulgada la Llei Moyano, una RO de 11/02/1858 disposava que no calia acreditar estudis previs per a aspirar al títol de mestra.

De manera paradoxal, la funció de caràcter professional, de formar en l'ofici de mestre i capacitar per a exercir la docència en les escoles, no seria ni l'única ni la prioritària de les normals, ja que, de manera simultània, complien una funció d'índole cultural, tant o més rellevant que l'estrictament professional. Un important percentatge d'alumnes, que tan sols desitjaven l'ampliació o adquisició de coneixements, sense cap intenció d'obtenir la titulació de mestres o d'exercir amb posterioritat la professió, es matrículaven i cursaven assignatures aïllades, opció que es formalitzaria en la figura de l'alumne lliure o oient. Manuel Bartolomé Cossío reconeixia que la normal era «casi el único centro oficial que se le ofrece, ya simplemente para ampliar su cultura, ya para procurarse una profesión retribuida».³

En el cas de les dones, a aquestes dues finalitats, comunes a les normals masculines, se n'afegia una tercera: la capacitació per a ser mares i mestresses. A la dona, primera educadora, en paraules de Rousseau i Pestalozzi, se li facilitaria l'accés a

2.
El destacat és nostre.

3.
Citat per M. Menor Currás i J. Rogero Anaya: *La formación del profesorado escolar: peones o profesionales (1970-2015)*, Madrid, La Muralla, 2016, p. 44.

coneixements d'higiene, costura, puericultura, economia domèstica..., que li permetrien ser un exemple de mare i esposa, i serien aquestes assignatures algunes de les que més alumnat tindrien matriculat en l'opció lliure o d'oients.

Una funció de formació maternal distintiva que s'afegiria a la cultural i professional i, amb l'excepció de l'etapa republicana, seria gairebé tan important com la de la capacitat professional, fet que provocà un augment considerable de la matrícula de les normals femenines.

La triple finalitat comportaria l'existència d'una formació diversificada, que seria explicitada en els reglaments. La normal de Navarra, per exemple, s'oferia com un centre on es pogueren «formar maestras instruidas y capaces de dirigir las escuelas de instrucción primaria de toda la provincia», però també facilitava l'assistència a «las jóvenes que, aun sin dedicarse al Magisterio, busquen una educación que las prepare para ser fieles esposas y buenas madres de familia», és a dir, era un centre tant de formació de *señoritas* com de preparació per a mestres.⁴

Per altra banda, cal dir que, des de la seua creació, i, en bona mesura fins als temps actuals, les normals van haver de lluitar contra l'estigma de ser considerades «Universitat dels pobres» –en encertada qualificació de Teresa González–, és a dir, centres de segona categoria, privats de recursos i de consideració social. A diferència dels instituts, destinats a preparar els fills de la burgesia –futurs universitaris, membres de les elits polítiques i econòmiques designats per a ocupar el poder–, les normals formarien el Magisteri, que s'encarregaria d'instruir i educar els xiquets i xiquetes de les classes treballadores, dels habitants de les zones rurals, en definitiva, la gent sense recursos econòmics.

La predilecció dels poders públics pels centres de secundària es veuria reflectida en els millors sous del seu professorat, la cura per les condicions de les infraestructures, i el currículum més complet. Els centres de formació del Magisteri creixerien com uns instituts de segon ordre, i desapareixerien, fins i tot, en determinades èpoques, pel fet de considerar escassa la necessitat de la seua existència. Reduïdes a impartir un currículum cultural paral·lel al dels instituts però de menor categoria, al qual s'incorporaven escasses matèries de caràcter professionalitzador –didàctiques, metodologies, pedagogia...–, la lluita per dignificar la seua existència ha estat una de les constants de la seua vida.

Aquest fet, però, va afavorir l'extensió de les normals femenines, que tingueren una major expansió que les masculines, degut a la tardana incorporació de les dones als estudis de batxillerat –no es va produir de manera massiva fins els anys 60-70 del segle XX. Un creixement que es veuria beneficiat també per la generalització de les escoles de xiquetes, amb la necessitat de la formació de mestres dones que hi estigueren al front; per l'exclusivitat d'exercir dones mestres en les escoles de pàrvuls, i fins i tot en les unitàries, i pels avanços pedagògics que advertien que calia una preparació adequada per a les mestres, més enllà de la suposada intuïció femenina.

La tortuosa història d'unes institucions docents que avançaven o retrocedien segons els governs liberals o conservadors en el poder és encara més evident en el cas de les femenines, perquè depenien igualment de la consideració de la importància de l'educació de les dones, tema prioritari per als liberals i accessori per als conservadors.

Formar mestres dones professionals i autònomes, o reduir-les als aspectes més tradicionals, fomentar o no la seua capacitat de manera simultània a la seua presència en els àmbits públics i de poder social, seria la constant d'una història interminable, en la qual, encara, estem immerses.

4.
M. E. Guibert Navaz:
*Historia de la Escuela
Normal de Navarra
(1831-1931)*, Pamplona,
Institución Príncipe
de Viana, 1983,
pp. 81-111.

I les encarregades d'aconseguir-ho serien les *mestres de mestres*, denominació que, de manera sintètica, defineix les dones que, en el transcurs de l'esdevenir històric, han dedicat la seua vida personal i professional a formar futures mestres. Normalistes, professors de l'Escuela del Magisterio, professors de l'Escuela Universitaria de Formación del Profesorado de Educación General Básica (EUFPEGB), professors de la Facultat de Magisteri... Diferents noms han designat aquelles dones que han compartit l'objectiu comú d'ensenyar a ensenyar a altres dones, per tal d'educar xiquetes, adolescents i joves.

En les pàgines següents intentarem una aproximació a l'evolució de la normal de dones de València, una institució docent que ha complit cent cinquanta anys. Tractarem de recuperar els noms de les seues professores, les dificultats que han hagut de superar, els moments il·lusionants i, dissortadament, els de derrota dels pressupostos i les activitats renovadores.

Perquè, com diu Carmen García Colmenares:

A través de indicios, fragmentos y encrucijadas vitales podremos conocer sus trayectorias, cómo gestionaban los conflictos, las resistencias que utilizaron frente a los mecanismos de exclusión. Nos ayudarán a entender, por ejemplo, las situaciones actuales que se derivan del asociacionismo y las trampas de la falta de estructuras. Se trata a [sic] analizar historias de vidas interconectadas desde la perspectiva del sujeto autodesignado, aunando tiempo histórico y biográfico.⁵

I aquesta història de dones tindrà també altres protagonistes: les alumnes. Les pioneres a atrevir-se a cursar una carrera que, amb el temps, serà una de les més feminitzades. Dones que, de manera majoritària, després del seu pas per la Normal, seran mestres que treballaran en les poblacions valencianes, en escoles públiques, graduades i unitàries, rurals i urbanes, i educaran generacions de xiquetes membres d'una societat a la qual contribuiran a fer avançar o retrocedir. Mestres que seran voluntàriament o involuntària, protagonistes dels esdeveniments històrics dels dos darrers segles, la memòria de les quals cal recuperar perquè sense elles no es poden comprendre les dinàmiques educatives ni socials de la nostra societat.

No hem volgut competir amb Clio a l'hora de redactar aquesta història, sinó convertir-nos en les seues portaveus. Com diria Joan Wallach Scott, volem «no incorporar senzillament les dones a un cos existent d'històries: volem canviar la forma com les històries havien de ser contades. Clio és la nostra inspiració, però també volem ser ella: volem inspirar a altres a que documenten la memòria que estem desvelant».⁶

5.
C. García Colmenares:
«¿Dónde están las
pedagogas feministas,
dónde se han ido? Una
mirada a la docencia
universitaria en clave
genealógica», *Con la A*,
29: *Educación y género*,
2014, p. 18.

6.
J. W. Scott: *La fantasía
de la historia feminista*,
València, Institució
Alfons el Magnànim,
2018, p. 42.

SIGLES

ACIES	Asociación para la Correspondencia e Imprenta Escolar
ADE	Administració i Direcció d'Empreses
ADR	Assemblea de Representants dels Estudiants
ADV	Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València
AEM	Asociación para la Enseñanza de la Mujer
AEMU	Asociación Española de Mujeres Universitarias
AGA	Archivo General de la Administración
AMHS	Archivo de la Memoria Histórica, Salamanca
ANECA	Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación
ANPEM	Asociación Nacional de Profesorado de Escuelas de Magisterio
APEM	Asociación Profesional de Estudiantes de Magisterio
ARV	Arxiu del Regne de València
AUB	Arxiu de la Universitat de Barcelona
AUV	Arxiu de la Universitat de València
BEA	Bloc d'Estudiants Agermanats
CCOO	Comisiones Obreras
CDMH	Centro Documental de la Memoria Histórica
CEDODEP	Centro de Orientación y Documentación Didáctica de la Enseñanza Primaria
CENU	Consell de l'Escola Nova Unificada
CEPC	Coordinadora d'Estudiants dels Països Catalans
CEU	Catedràtic d'Escola Universitària
CMMV	Congregación Mariana del Magisterio Valentino
CNT	Confederación Nacional del Trabajo
COU	Curs d'Orientació Universitària
CRUE	Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles
CSIC	Centro Superior de Investigaciones Científicas
DRV	Derecha Regional Valenciana
EEES	Espai Europeu d'Educació Superior
EGB	Educació General Bàsica
EN	Escola Normal
ENMP	Escuela Normal del Magisterio Primario
ESM	Escuela de Estudios Superiores de Magisterio
EU	Escola Universitària
EUFPEGB	Escuela Universitaria de Formación del Profesorado de Educación General Básica
FETE-UGT	Federación de Trabajadores de la Enseñanza - Unión General de Trabajadores
FP	Formació Professional
FPS	Formación Político-social
FREC	Federación Regional de Estudiantes Católicos
FUE	Federación Universitaria Escolar
FVTE-UGT	Federación Valenciana de Trabajadores de la Enseñanza - Unión General de Trabajadores
ICE	Institutos de Ciencias de la Educación
ILE	Institución Libre de Enseñanza
INE	Instituto Nacional de Estadística
IR	Izquierda Republicana

JAE	Junta de Ampliación de Estudios
LAU	Ley de Autonomía Universitaria
LGE	Ley General de Educación
LOCE	Ley Orgánica de la Calidad de la Educación
LODE	Ley Orgánica del Derecho a la Educación
LOE	Ley Orgánica de Educación
LOECE	Ley Orgánica por la que se Regula el Estatuto de Centros Escolares
LOGSE	Ley Orgánica de Ordenación General del Sistema Educativo
LOMCE	Ley Orgánica para la Mejora de la Calidad Educativa
LOPEG	Ley Orgánica de la Evaluación, la Participación y el Gobierno de Centros Docentes
LOU	Ley Orgánica de Universidades
LRU	Ley de Reforma Universitaria
MEC	Ministeri d'Educació i Ciència
MEN	Ministerio de Educación Nacional
MIP	Ministerio de Instrucción Pública
MRP	Moviments de Renovació Pedagògica
OTAN	Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord
PAS	Personal Administratiu i de Serveis
PCE	Partido Comunista de España
PDI	Personal Docent Investigador
PNN	Professors No Numeraris
PP	Partido Popular
PRRS	Partido Republicano Radical Socialista
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PURA	Partido de Unión Republicana Autonomista
RAE	Real Academia Española
RSEAP	Real Sociedad Económica de Amigos del País
SEM	Servicio Español del Magisterio
SEPC	Sindicat d'Estudiants dels Països Catalans
SEREM	Sectorial Estatal de Representants d'Estudiants de Magisteri
SEU	Sindicato Español Universitario
SF	Sección Femenina de Falange Española
SIPM	Servicio de Inteligencia y Policía Militar
STEPV	Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament del País Valencià
TEU	Titular d'Escola Universitària
TFG	Treball de Final de Grau
TU	Titular d'Universitat
UCD	Unión de Centro Democrático
UCSTE	Unión Confederal de Sindicatos de Trabajadores de la Enseñanza
UGT	Unión General de Trabajadores
UNESCO	Organització de les Nacions Unides per l'Educació, la Ciència i la Cultura
URN	Unión Republicana Nacional
URSS	Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques
USO	Unión Sindical Obrera
UV	Universitat de València

1. ELS DIFÍCILS INICIS I LA CONSOLIDACIÓ DE LA NORMAL (1867-1900)

1. Porta d'entrada a la *Casa de la enseñanza*, utilitzada per a accedir a l'Escola Normal femenina entre 1867 i 1932. *Font:* col·lecció particular.

TEMPS CONVULSOS. Els darrers quaranta anys del segle XIX van conèixer la caiguda de la dinastia borbònica, després del regnat d'Isabel II, l'única dona en el tron en més de quatre-cents anys, i la seua restauració en la figura del seu fill Alfons XII. Entre ambdós monarques, una revolució, la Gloriosa (1868), un rei italià, Amadeu, i una república, la primera, amb quatre presidents pertanyents a les elits intel·lectuals: Figueras, Pi i Margall, Castelar i el futur fundador de la Institución Libre de Enseñanza (ILE), Nicolás Salmerón.

En aquest context sociopolític, al costat de l'apogeu del republicanisme i del moviment obrer —es va fundar el Partido Socialista Obrero Español (PSOE) el 1879 i la Unión General de Trabajadores (UGT) el 1888—, les reivindicacions de les dones començaren a visibilitzar-se i l'associacionisme femení de caràcter laic i progressista s'aniria obrint pas lentament.

Figures aïllades però amb autoritat advertien sobre les limitacions socials i culturals imposades a les dones. El seu accés a espais públics els permetia denunciar les discriminacions existents, de caràcter laboral i educatiu.

Concepción Arenal va ser nomenada *Visitadora de prisiones*, un dels primers càrrecs en l'administració ocupat per dones, i seria autora de *La mujer del porvenir* (1869), *La mujer de su casa* (1883) i *Estado actual de la mujer en España* (1884), textos bàsics en els inicis del nostre feminisme. Deia:

El médico, como hombre, ¿tiene derecho a ejercer su profesión? ¿Se le autoriza para ejercerla en virtud de su sexo, o de su ciencia? ¿Qué se pensaría del que, sin haber estudiado quisiera recetar u operar, y dijese al enfermo: «Yo no sé medicina, ni cirugía, pero le curaré a usted porque soy hombre»? Se pensaría en enviarle a un manicomio; y si el hombre, no por serlo, sino por lo que sabe, puede ejercer una profesión, a la mujer que sepa lo mismo que él ¿no le asistirá igual derecho?¹

Per la seua part, Cecília Böhl de Faber (Fernán Caballero) i Emilia Pardo Bazán foren escriptores de reconegut prestigi. La Pardo Bazán, presidenta de la secció literària de l'Ateneu de Madrid, creà una Biblioteca de la Mujer (1892), fou membre del Consell d'Instrucció Pública, i el rei Alfons XIII la designà per a ocupar la càtedra de

1.
C. Arenal Ponte:
«La educación de la
mujer» (obra de 1892),
dins *La emancipación
de la mujer en España*,
Madrid, Júcar,
1974, p. 74.

Literatura Contemporània de Llengües Neollatines de la Universitat Central (1916). És per ser dona que hagué de renunciar a la càtedra pel boicot de l'alumnat i no arribà mai a ser membre de la Real Academia Española (RAE). Seues són les paraules següents: «No se puede, en rigor, la educación actual de la mujer llamarse tal educación, sinó doma, pues se propone por fin la obediencia, la pasividad y la sumisión».²

A les acaballes del segle, en 1892, el Congreso Pedagógico Hispano-portugués-americano va dedicar una de les seues seccions a l'educació de les dones, en la qual participaren de manera activa moltes de les que tenien un protagonisme en l'àmbit pedagògic o cultural. Entre les conclusions aprovades hi trobem:

1. El Congreso reconoce y declara que la mujer tiene los mismos derechos que el hombre para desenvolver y cultivar, en bien propio y de la especie, todas sus facultades, así físicas como intelectuales.
2. Siendo así ¿debe darse á la mujer una educación igual en dirección é intensidad á la del hombre?
3. ¿Debe facilitarse ampliamente á la mujer cultura necesaria para el desempeño de todas las profesiones?
4. En caso contrario, ¿se le reconoce el derecho para el ejercicio de la enseñanza en todos sus grados, á partir de la Escuela de párvulos?
11. [...] ¿conviene empezar el sistema de la coeducación de los dos sexos en la Escuela primaria, ampliando el número de Escuelas mixtas?³

Van ser anys en què es produí la incorporació de les primeres dones als instituts. Malgrat tenir limitat l'accés als estudis de secundària i superiors, perquè era obligatori sol·licitar la gràcia dels respectius directors o rectors per a matricular-se, les pioneres van obrir camí.

En el Lluís Vives de València, Manuela Solís i M. Amelia Perales, filles, respectivament, del director i del cap d'estudis de la normal masculina, van ser les primeres batxilleres el 1882. Manuela Solís continuaria els estudis en la Universitat, on va obtenir la llicenciatura en Medicina el 1889 juntament amb Concepción Aleixandre, les dues primeres titulades en la nostra Universitat.

En aquests mateixos anys, el 1883, es va crear, per l'influx institucionista, l'Asociación para la Enseñanza de la Mujer (AEM), gràcies a la RSEAP de València –impulsora també de l'Escuela de Comercio–, que en el curs 1888-89 va donar pas a la Institución para la Enseñanza de la Mujer, dirigida per l'institucionista Aniceto Sela.

Tots aquests esdeveniments tindrien el seu reflex en la creació i posterior història de la Normal femenina de València, un centre que, més enllà de la seua finalitat declarada de formació de mestres, deu la seua importància a ser una de les escasses i pioneres institucions públiques i seglars dedicades a l'educació de les dones.

En una província amb un índex d'analfabetisme de la població femenina del 86,75 % el 1877,⁴ no hi ha dubtes que crear escoles de xiquetes, fer que les regiren mestres competents i aconseguir que hi assistiren les alumnes era un repte pendent per als poders públics, si es desitjava que les dones milloraren la societat en el seu paper de mares –primeres educadores.

I seria entre la burgesia del XIX, una classe urbana i en ascens, on cobraria una nova dimensió el concepte utilitari o utilitarista de l'educació de les dones, que els permetria assumir un nou paper social més enllà de l'*ángel del hogar*: el de la dona il·lustrada, entès com el de la mestressa de casa i mare competent. La seua formació es feia imprescindible, i d'ací la creació i l'èxit de la normal femenina.

2. E. Pardo Bazán: «La educación del hombre y de la mujer. Sus relaciones y diferencias», dins *Nuevo Teatro Crítico*, año II, n.º 22, octubre de 1892.

3. R. M. De Labra: *El Congreso Pedagógico Hispano-portugués-americano de 1892*, Madrid, Librería de la viuda de Hernando, 1893, pp. 112-113.

4. A. Mayordomo Pérez: *La escuela pública valenciana en el siglo XIX*, València, Conselleria de Cultura, 1988, p. 189.

1.1 «LA NECESIDAD ES EVIDENTE, LA POSIBILIDAD MANIFIESTA»: LA UNIVERSITAT IMPULSA LA CREACIÓ DE LA NORMAL

A València la preparació de les mestres es realitzava de manera particular, normalment per professors de col·legis, com és el cas del Colegio Valentino, on, el 1848, impartia classes Isabel Coll i Cardona «de manera gratuita a cuatro adultas en carrera de maestras».⁵

Va ser la RSEAP de València qui, igual que en la majoria de les províncies, prendria la iniciativa de la creació d'una escola de mestres dones, i consideraria apropiada per a instal·lar-la la Casa de la Enseñanza, fundada per l'arquebisbe Mayoral, aleshores en funcionament, regida per les religioses del Loreto.⁶ Fruit de la seua diligència seria la demanda a la reina de la seua creació, de la qual es conserva un escrit datat el 13/08/1851.

Malgrat les gestions que la RSEAP de València i el govern havien iniciat per crear l'Escola Normal Femenina i l'existència d'un projecte en el curs 1858-1859, no va ser fins el 1860 que el rector va iniciar els complexos tràmits per a crear una institució «para que el profesorado que ha de educar al bello sexo tenga las condiciones necesarias».⁷

El 06/06/1860, el rector magnífic de la Universitat de València, José Pizcueta Donday, es va adreçar a l'alcalde corregidor i governador civil de la província, Cayetano Bonafós,⁸ i al president de la Diputació, per remetre'ls les bases d'un projecte per a l'establiment d'una Escuela Normal de Maestras de Primera Enseñanza de Niñas de València.

5.

T. Sáez Fernández:
La Escuela Normal de maestros de Valencia. Monografía histórica (1845-1879), València, Escuela Universitaria del profesorado de EGB, 2 vols., 1989, p. 105.

6.

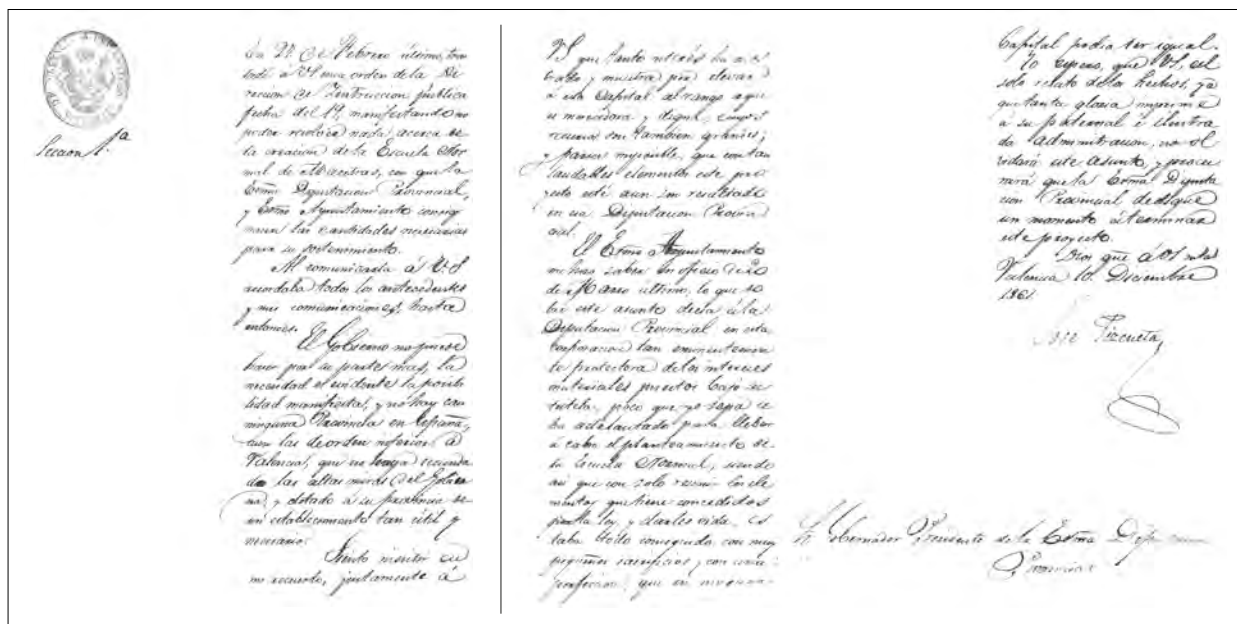
Boletín Enciclopédico de la Sociedad Económica de Amigos del País Valencia, 1851, p. 145.

7.

T. Sáez Fernández:
«La Escuela Normal de Maestras de Valencia (1967)» (hi ha una errada tipogràfica, hauria de ser 1867), dins revista *Monteolivete*, 5 (1987-1988), 1988, p. 106.

8.

En la sessió del 19 de juny s'acordà enviar a la *Junta Local de Instrucción Primaria* la comunicació del Rector. «Acord 164», Arxiu Històric Municipal de València (AHMV), llibre d'Actes i Documents 1860, D-305, València, 19 de juny de 1860.

2. Carta del rector Pizcueta a l'alcalde i al president de la Diputació de València sol·licitant la seua col·laboració per crear una Escola Normal femenina a València. 10 de desembre de 1861. Font: AUV.

9.

En la sessió del 15 de desembre l'Ajuntament prenia l'acord de remetre a la Comissió d'Instrucció Pública l'escrit del governador civil i el del rector sobre la instal·lació d'una *Escuela Normal de maestras*, per tal que emetera dictamen. «Acord 435», AHMV, llibre d'Actes i Documents, D-305, València, 15 de desembre de 1860.

10.

Arxiu General i Fotogràfic de la Diputació de València (ADV), Fomento Instrucción Pública E.9.1, caixa 3, València, 10 de desembre de 1861.

11.

Les dificultats en la creació i instal·lació de l'Escola Normal Femenina de València estan relacionades amb detall per V. Calabuig y Carra: *La Casa Enseñanza. Fundación del Arzobispo Mayor. Informe presentado al Excmo. Ayuntamiento por el concejal D. Vicente Calabuig y Carra*, València, Talleres de imprimir de Emilio Pascual, 1897; J. A. Piqueras Arenas: *El taller y la escuela en la Valencia del siglo XIX*, València, Ayuntamiento de Valencia, 1983; i T. Sáez: *o. c.*, 1989.

12.

Totes les quantitats a què fem referència són de caràcter anual: sous, materials...

Considerem, per tant, que la data d'aquest document, el 6 de juny de 1860, marca el començament del llarg procés que duria a la creació i, més tard, a la inauguració del primer centre de formació de mestres dones de la província de València.

El rector Pizcueta, metge, catedràtic de Botànica, membre destacat de la RSEAP de València i director del Jardí Botànic, s'implicà de manera personal en la creació de la institució docent femenina, de manera que pràcticament la seua gestació i inauguració coincidirien amb el període de la seua permanència en el rectorat (1859-1867).

El projecte inicial incloïa un pressupost de despeses amb la distribució corresponent, de manera que la Diputació provincial havia d'aportar 40.000 reals pel pagament del personal i material d'ensenyament; i la quantitat calculada per a l'Ajuntament era de 18.000 reals destinats a proveir i mantenir l'escola pràctica.

D'acord amb la legislació, la Diputació recaptaria per a ella l'import de les matrícules de les alumnes, i l'Ajuntament, com que sostenia l'escola de pràctiques, comptaria amb una escola superior d'Ensenyament Primari que seria model per a les altres.

La provisió de locals per a normals, encara que per llei li corresponia a la Diputació, en aquesta ocasió es va considerar que podia proporcionar-los l'Ajuntament, que va disposar a l'efecte de l'edifici de la Casa de la Enseñanza. Per aquesta raó, el governador civil s'adreçà, el desembre de 1860, a l'alcaldia perquè cedira alguns espais del local esmentat.⁹

Comença així un llarg camí burocràtic marcat per reunions, dictàmens, informes i acords de diferents instàncies i comissions com la d'Instrucció Pública, la mixta de regidors de l'Ajuntament i diputats provincials..., totes dirigides a la posada en funcionament de la desitjada normal.

Però els pressupostos de les entitats implicades no recollien cap quantitat per a la realització del projecte, i el rector Pizcueta el desembre de 1861 tornà a adreçar-se a Ajuntament i Diputació per recordar-los que calien compromisos reals i que el «Gobierno no puede hacer por su parte más, la necesidad es evidente, la posibilidad manifiesta, y no hay casi ninguna provincia en España, aún las de orden inferior a Valencia, que no haya secundado *las altas miras del Gobierno, y dotado a su provincia de un establecimiento tan útil y necesario*».¹⁰

Malgrat la claredat d'arguments del rector i fins i tot la crida a l'orgull o prestigi provincial, no seria fins el maig de 1863 que els organismes valencians elaboraren una proposta concreta en la qual detallaven que es procediria a la instal·lació de la normal i l'escola de pràctiques en el segon pis de la Casa de la Enseñanza, sense ocupar les dependències de l'ajuntament; i que les despeses d'instrucció, dotacions de mestres i la resta de personal, el material de l'escola inclòs, anirien a càrrec dels fons provincials, que ingressaria, en contrapartida, l'import de les matrícules. Les despeses de conservació i reparació de l'edifici anirien per compte de l'Ajuntament.¹¹

Les despeses previstes ascendien a 50.000 reals. A càrrec de la Diputació corresponien 23.000 reals, que es distribuïen entre el pagament a una mestra directora (sou de 8.000 reals), una segona mestra (6.000), una ajudanta (4.000), una portera (3.000) i un servent (2.000). La Universitat hi aportaria 11.000 reals i pagaria: al director de la normal masculina, que impartiria classes en la femenina, 3.000; al professorat, 2.000; i per material, 6.000. L'Ajuntament, que es feia càrrec de l'escola de pràctiques, hi aportaria 16.000 reals, distribuïts entre 12.000 per al personal (mestra regent 6.000; auxiliar 4.000 i ajudanta 2.000) i 4.000 de material.¹²

Per la seua banda, els plànols i el pressupost d'obres els va elaborar el 1863 l'arquitecte provincial Antonio Sancho, però no seria fins el febrer de 1864, quan es constituí la junta que havia d'ocupar-se en la instal·lació de l'Escola Normal de Mestres dones. Aquesta encarregà al director de la normal masculina, Mariano Olivet Salom, que ja havia redactat les bases generals per a la creació de l'Escola, la formació del reglament interior i del programa d'exercicis per a les oposicions a les places de directora i segona mestra, regent i auxiliars.¹³

El Ministeri de Foment va comunicar a la Universitat, el setembre de 1864, que la reina Isabel II havia aprovat l'establiment de l'Escuela Normal de Maestras de Valencia, amb les condicions següents:

- El sostenimiento de escuela Normal de Maestras correrá a cargo de la Provincia por lo que hace al Seminario, y del Municipio en lo concerniente a la escuela práctica.
- El edificio y su habilitación será de cuenta de la provincia y su conservación del Ayuntamiento.
- Para la enseñanza del Seminario y el servicio del establecimiento habrá el personal necesario con los sueldos que a continuación se expresan:
 - Una maestra Directora, con sueldo de 8.000 reales y casa habitación para sí y su familia.
 - Una segunda maestra con 6.000.
 - Un Director de estudios, que será el de la Normal de Maestros, con 4.000.
 - Un profesor auxiliar con 2.000.
 - Un profesor de doctrina cristiana con 2.000.
 - Una portera con el de 3.000.
 - Un sirviente con el de 2.000 reales.

El total sería de 27.000 reales.

- Para el material se consignarán anualmente 4.000 reales, sin perjuicio de que hasta la habilitación de la escuela se conserve la partida de 7.000 reales para este objeto.
- La escuela práctica se organizará como las demás de la capital.
- Se instalará la Escuela en la parte del edificio de la Obra-pía de la Casa Enseñanza cedida por el Ayuntamiento.
- Las aspirantes a maestras, satisfarán por matrícula sesenta reales anuales en dos plazos, cuyo importe quedará en abono de la provincia.
- En la escuela práctica se admitirá con preferencia a las niñas de familias pobres.
- Las plazas de Directora y segunda maestra se proveerán por oposición.
- Los fondos y rentas de la Obra-pía de la Casa de la Enseñanza que sean aplicables a la Escuela, serán en beneficio de las Corporaciones que están obligadas a sostener la Escuela.¹⁴

Malgrat la creació oficial, la burocràcia continuava i Mariano Olivet, detallava el programa d'exercicis i els criteris per a l'oposició a directora i segona mestra, que constaria d'un exercici oral i un altre d'escrit, amb dues parts cadascun, i un de pràctiques sobre els continguts a impartir en l'Escola.¹⁵ A més, les candidates havien de justificar haver exercit quatre anys d'ensenyament en escoles públiques, o sis en privades.¹⁶

El temps passava i el 1866 es convoca el concurs (RD 07/02/1866), però els exercicis corresponents no s'arribaren a celebrar. L'oposició es declarà deserta al no presentar-se cap candidata, i el càrrec de segona mestra recaigué, de manera

13.

«Carta del Rector José Pizcueta a Mariano Olivet, Director de la *Escuela Normal Superior de Magisterio de Valencia*», Arxiu Universitat de València (AUV), Ensenyament Primari, caixa 992/10, València, 8 de febrer de 1864.

14.

ADV, Fomento Instrucción Pública E.9.1, caixa 3, València, 24 de setembre de 1864.

15.

«Expediente practicado para la creación de la Escuela Normal de Maestras de esta Ciudad», AUV, Ensenyament Primari, caixa 992, València, 1865; i «Solicitud plazas (Directora y maestras)», AUV, Ensenyament Primari, caixa 508, València, 1865.

16.

«Carta de José Pizcueta al Dir. de la *EN de Maestros de Valencia*», AUV, Ensenyament Primari, caixa 992/44, 11 de juliol de 1865.

provisional, en la regenta de l'Annexa. La Reina Isabel II signaria la RO de 09/02/1866 per la qual es nomenava directora de l'Escola Normal Femenina de València Josefa Ágrede Muñoz, que havia exercit el càrrec amb anterioritat en la normal d'Alacant, i mestra regenta de l'escola pràctica agregada a la normal, la mestra superior María Orberá Carrión.

Tots dos nomenaments els va comunicar al director de l'Escola de Mestres masculina el rector Pizcueta, que aprofitaria per a recordar-li que Josefa Ágrede havia pres possessió el 8 de març de 1866 i que a ambdues «en los exámenes de título de Maestras y demás ejercicios que la correspondan intervenir como tal Directora y Regente, se la guarden todos los derechos y preeminencias que por la legislación se la conceden».¹⁷

Però, ja el setembre de 1866, la directora denunciarà davant les autoritats la seua impossibilitat de començar a treballar perquè, tot i tenir ja habitació i aules, «sólo el edificio se me ha entregado hasta hoy, sin una silla, ni un cuadro ni menaje, ni enseres de ninguna clase».¹⁸

Malgrat la irregular situació, la seua existència i autoritat serien reconegudes i tant a ella com a la regenta, les convidaria el director de l'EN Superior de Magisteri a assistir als exàmens orals de les aspirants a títol de mestra d'Ensenyament Primari, celebrats «el día 23 de diciembre, á las 9 de la mañana de 1866».¹⁹

Seria un dels primers actes en els quals participaren com a autoritats de l'Escola Normal femenina, tot i que hauria de transcórrer encara prop d'un any per a poder superar les dificultats i començar el primer curs escolar.

La professora Ágrede, després de la mort de Mariano Olivet, va ser l'encarregada de finalitzar el *Reglamento general de dicho establecimiento* que s'aprovaria el 1867.²⁰

S'hi establia que l'objectiu de l'Escola Normal era «formar Maestras idóneas para las escuelas elementales y superiores, que con los conocimientos necesarios puedan en su día desempeñar cumplidamente su misión». I perquè aquestes pogueren exercitar-se en l'ensenyament, hauria d'agregar-se a la normal una escola pràctica de xiquetes, dividida en graus elemental i superior.

Pel que fa a les alumnes, aquestes podrien ser de tres tipus: les aspirants a mestres, les mestres que exercien en escoles públiques o privades, però que volien ampliar coneixements o millorar la categoria del títol, i les que, com a alumnes lliures, no s'havien de dedicar al magisteri però desitjaven adquirir una major instrucció.

En el curs inicial 1867-1868, en què s'inaugurà la normal, sols es matricularen les alumnes del primer curs del títol de mestra elemental, un total de 38, que seguirien en les assignatures impartides pels cinc components del claustre de professorat.

Una vegada resolt els problemes de les instal·lacions, contractat el professorat i matriculades les primeres alumnes, el dissabte 05/10/1867, set anys després que el rector Pizcueta haguera iniciat el procés, tindria lloc la inauguració. Malgrat els seus esforços i degut al temps transcorregut, no seria aquest rector qui la presidiria, sinó qui en aquells moments exercia el càrrec: Vicente Secundino Noguera y Sotolongo Climent y Álvarez, marquès de Cáceres.

Tampoc estaria present el seu major col·laborador, el director de la Normal, Mariano Olivet, i es va fer càrrec de la presidència el director Isidoro Fernández Monje. L'alcalde de València era Vicente León Frías i les incidències de l'acte tingueren ressò en la premsa valenciana, que va destacar, malgrat la «modesta cerimònia» «de severo aparato», la importància del centre per a la millor educació de les mestres,

17.
AUV, Ensenyament Primari, caixa 992, València, 21 de desembre de 1866.

18.
AUV, Magisteri, caixa 190/1, València, 16 d'agost de 1866.

19.
AUV, Ensenyament Primari, caixa 992, 21 de desembre de 1866.

20.
«Reglamento general de dicho establecimiento. Escuela Normal de Maestras de la provincia de Valencia», AUV, Ensenyament Primari, caixa 125/1, València, 1867.

al permetre compaginar formació teòrica i pràctiques en l'escola pública. També s'assenyalaven les aportacions econòmiques realitzades per Ajuntament i Diputació i com «la concurrencia recorrió las salas, situadas en el piso segundo de la Casa de la Enseñanza, y dispuestas con aseo y buen gusto. Allí hay dos buenas salas para escuela de maestras y otras dos para niñas».²¹

Vegem com descriu l'acte el *Diario Mercantil*:

Escuela de maestras. A las doce de la mañana de ayer se celebró la instalación y apertura de estudios de la escuela Normal de maestras de esta provincia, para el curso 1867 a 1868, en el local que ocupa en la Casa Enseñanza.

Presidió el acto el director de la Universidad, asistiendo además una comisión de la junta local de primera enseñanza y otras personas conocidas. El salón donde se celebró el acto se hallaba ocupado casi completamente por señoras.

El señor rector leyó un breve discurso, en el que hizo una reseña histórica de las vicisitudes porque había pasado el establecimiento desde su creación. El arzobispo Sr. Mayoral, su fundador, trató de establecer una escuela de maestras, oportunísimo pensamiento que la muerte no le dejó realizar y que al cabo de tantos años se plantea hoy.

La directora de la escuela habló después dando las gracias al gobierno y a las autoridades que han contribuido a la creación del nuevo establecimiento de enseñanza, y acto continuo el rector declaró abierto el curso académico actual. [...]

Enviamos a la directora de la escuela Normal de maestras nuestro parabién y esperamos que el nuevo establecimiento producirá aventajadas discípulas dentro de breves años.²²

Després de sis anys llargs, de tràmits burocràtics, l'Escuela Normal de Maestras de la Província de Valencia, útil i necessària, en paraules del rector Pizcueta, iniciava la seua llarga marxa.

1.2 L'ESPai: LA CASA DE LA ENSEÑANZA DEL ARZOBISPO MAYORAL

Era a la Diputació a qui corresponia, segons la normativa, proporcionar el local per a ubicar les normals, però el rector Pizcueta, en el seu projecte, suggeria que un edifici molt adequat podia ser la Casa de la Enseñanza, que pertanyia a la Fundación Arzobispo Mayoral, la finalitat de la qual havia estat l'educació de nobles donzelles i xiquetes amb escassos recursos econòmics, i, si no era possible, en el de les obres pies de San Nicolás o San Bartolomé.

L'Ajuntament, després d'haver declarat en ruïnes l'antiga Casa Consistorial, que començaria a derruir-se el 1860, acabava d'ocupar part de la Casa de la Enseñanza, recentment confiscada a la Fundación Arzobispo Mayoral, en aplicar-se la llei de desamortització d'01/05/1855 (Llei Madoz). La seua Comissió d'Instrucció Pública, de conformitat amb la proposta del rectorat, considerà que aquest era l'edifici adequat, i el 1863 es redactà el projecte corresponent per a la instal·lació allí d'una Escuela Normal de Maestras de Instrucción Primaria y Escuela Práctica de Niñas.²³

Les obres començaren el 1864 basant-se en els plànols i pressupost redactats per l'arquitecte provincial Antonio Sancho. L'edifici de la Real Casa Enseñanza afrontava

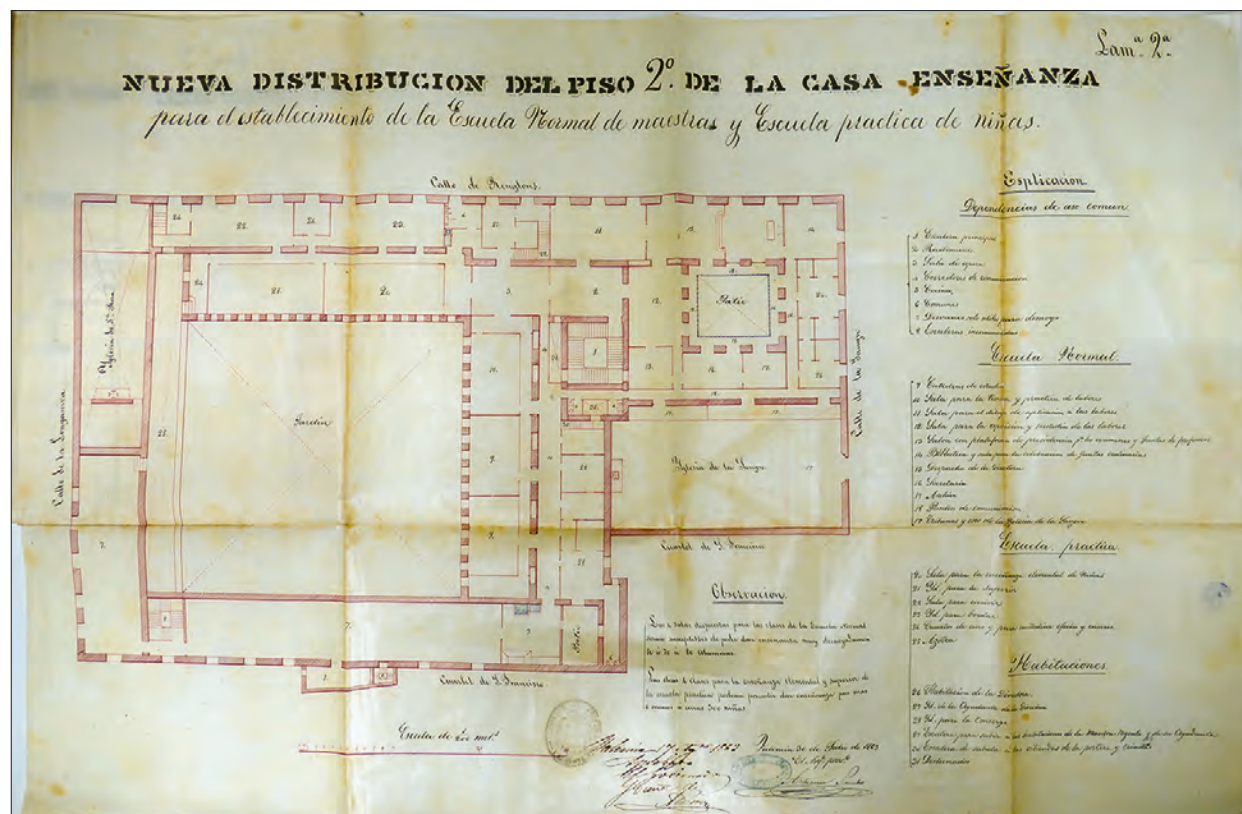
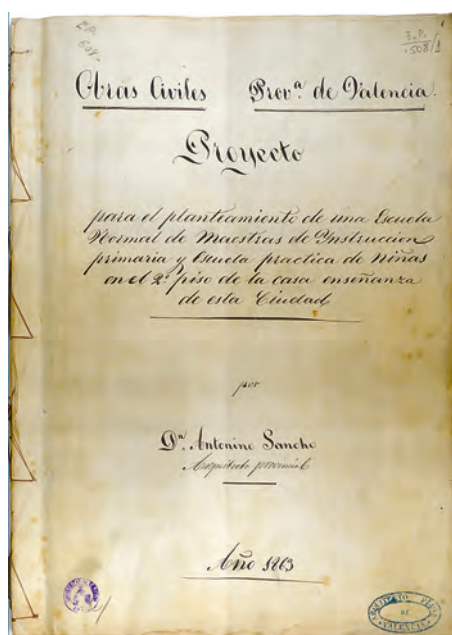
^{21.}
Las Provincias,
06/10/1867, p. 2.

^{22.}
Diario Mercantil,
06/10/1867, p. 2.

^{23.}
AUV, Ensenyament
Primari, caixa 508,
València, 1863.

al nord amb l'església de la Sang i el carrer de la Sang, al sud amb l'església de Santa Rosa i el carrer de la Llonganissa, a l'est amb el quarter de Sant Francesc i a l'oest amb el carrer del Rengló. S'hi condicionaren les plantes segona i tercera, i s'hi quedaren instal·lades l'Escola Normal i la de pràctiques, amb dues sales per a cadascuna, en la segona planta de l'edifici, mentre la directora ocupava com a habitatge les estances habilitades al tercer pis.

3. Projecte per a la instal·lació d'una escola normal i una de pràctiques al segon pis de la Casa de la Enseñanza de València. Arquitecte: Antonio Sancho, 1863. Font: AUV.

Cal destacar que «se destinaron los enseres y material de enseñanza de las Escuelas Mayoral para la escuela práctica y se dispuso que se conservasen por el Ayuntamiento algunos cuadros al óleo que habían pertenecido a aquella Fundación para guardar memoria de ella».²⁴

La capacitat superficial del baix era de 4,36 àrees; la del segon pis, de 12,35 àrees, i la del tercer pis, de 1,23 àrees.²⁵

Per la seua banda, la Diputació realitzà, en els anys següents a la inauguració, obres d'importància per a condicionar dues habitacions amb les seues dependències per a l'habitatge de la directora i la segona mestra, reparacions que es prolongarien fins el desembre de 1871, quan conclouria l'habilitació del pis per a reformar part de l'habitació de la directora i els excusats de les alumnes.²⁶

Amb el transcurs dels anys, la capacitat i les condicions d'habitabilitat i pedagògiques de l'edifici serien contínuament qüestionades, i es convertirien en un dels temes de reivindicació recurrents, sobretot si tenim en compte que el 12/07/1871 comença el trasllat de l'Escola Normal masculina, des de l'antic Col·legi de Sant Pau, al local que ocupava la Industrial d'Artesans en la mateixa Casa Enseñanza.²⁷

1.3 L'EVOLUCIÓ DEL CURRÍCULUM I LA SEUA ADEQUACIÓ A LES NECESSITATS D'UNA FORMACIÓ FEMENINA

Quan Josefa Ágreda va ser nomenada directora de la Normal Femenina de València es trobà amb l'enorme repte de començar a treballar des de zero. Després d'un any a l'espera que es resolgueren els problemes burocràtics, iniciava la marxa d'una normal que, en ubicar-se en una capital de província seu d'una Universitat, tindria la categoria de superior i impartiria els títols de mestra de grau elemental i superior.²⁸

La llei Moyano establia un clar pla d'estudis per als futurs mestres però, en el cas de les alumnes de la normal, sols es parlava de la seua instrucció en les matèries que impartirien en les escoles de xiquetes, i s'organitzaren els estudis en elementals i superiors, sense especificar-ne la durada ni el contingut. El reglament de l'Escola Normal Femenina de València establia que foren dos els cursos necessaris per a obtenir el títol de mestra elemental, que capacitava per a exercir en escoles elementals i per a accedir al tercer curs, o primer de superior.²⁹

La durada dels estudis seria, doncs, de dos cursos per al grau elemental i un més per al grau superior. Cal destacar que la durada de tres anys no era la més freqüent en les normals, que solien limitar-los a dos, un per a l'elemental i un altre per al superior. La de València, al proposar des del primer moment una formació més completa, requeria, així mateix, una major inversió en recursos.³⁰

Les alumnes de les primeres promocions, d'acord amb el reglament i les indicacions legals, estudiaren assignatures diferents a les cursades pels homes, variacions condicionades per les existents en els respectius currículums que regien les escoles d'Ensenyament Primari.

Les assignatures estaven impartides per la directora, la segona mestra, el director d'estudis i professors auxiliars. A la directora corresponia l'explicació de sistemes i mètodes, pedagogia, geometria, i dibuix aplicat a les labors, tant en el grau elemental com en el superior. La segona mestra s'encarregava de les labors de grau elemental, teoria i pràctica de la lectura i escriptura, i l'economia i higiene domèstica. La de religió estava a càrrec d'un sacerdot, que solia ser el mateix en les dues normals.

24.

Formulats el 30/07/1863 i aprovats el 17/08/1863 pel governador Castor Ibáñez de Aldecoa. L'import ascendia a 36.322 reals. V. Calabuig y Carra: *La Casa Enseñanza*, o. c., 1897, p. 35.

25.

En virtut de l'expedient format a la Universitat el 30 de juliol de 1864, el Ministeri de Foment va aprovar (24/09/1864) les bases per a la instal·lació de l'EN de Maestras en part de la Casa de la Enseñanza, AUV, Ensenyament Primari, caixa 508, València.

26.

ADV, Fomento Instrucción Pública E.9.1, caixes 4 i 5, València, 1870-1871.

27.

«Comunicació de Cesáreo Antolín Viñé, Dir. de l'EN masculina a la Diputació», ADV, Fomento Instrucción Pública E.9.1, caixa 5, València, juliol de 1871.

28.

Segons la llei Moyano, les mestres amb títol elemental podien regentar escoles en poblacions de fins a 10.000 habitants. Quan la població superava aquesta quantitat, podia crear escoles de grau superior, per a les quals es requeria el títol de mestra de grau superior.

29.

Cada Escola Normal seguia un reglament propi. La RO de 14/03/1877 unificaria els reglaments i plans d'estudis, que serien de dos cursos per a l'elemental i dos per al superior.

30.

La RO de 17 agost de 1881 faria obligatòria la durada de dos cursos per al grau elemental i un tercer per al superior, *Gaceta de Madrid*, 28 d'agost de 1881.

TAULA 1
Assignatures previstes al reglament general

Elemental	Superior
Doctrina cristiana explicada i nocions d'història sagrada	Major extensió en la doctrina i història sagrada
Teoria i pràctiques de la lectura i escriptura	Perfeccionament en la lectura i l'escriptura
Gramàtica castellana	Ampliació dels coneixements de gramàtica i ortografia amb exercicis d'anàlisi i composició
Aritmètica	Ampliació de l'aritmètica
Nocions de dibuix aplicat a les labors	Nocions de geometria i major extensió en el dibuix aplicat a les labors
Labors comunes pròpies del sexe, i tall de peces més usals i de més aplicació a les famílies pobres	Labors d'ornament i primor en tota la seua extensió, blondes i randa, flors artificials, brodats de totes classes, i tall de peces i vestits d'ús interior i exterior, especialment per a dones i xiquets
Economia i higiene domèstica	Elements de geografia i nocions d'història d'Espanya
Sistemes i mètodes d'ensenyament i organització d'escoles	Pedagogia

Font: *Reglamento general de dicho establecimiento. Escuela Normal de Maestras de la provincia de Valencia*, AUV, Ensenyament Primari, caixa 125/1.

31.
El director d'estudis, segons la normativa vigent, era el director de l'EN Masculina.

32.
Durant el s. XIX hi hagué diverses disposicions que modificaven els plans d'estudi. La més important seria el conegut com Pla Gamazo de 23/09/1898, *Gaceta*, 25 de setembre de 1898.

33.
L. Vega Gil: *Las Escuelas Normales en Castilla y León (1838-1900)*, Salamanca, Amarú, 1988, p. 147. Leoncio Vega també remarca la importància de la desaparició de les expressions «elementos», «nociones» i «conocimientos» que encapçalaven els títols d'algunes matèries i que s'identificaven amb l'estudi dels rudiments, per a deixar pas a uns continguts més relacionats amb una mentalitat positivista.

Els programes corresponents els havia de lliurar al director d'estudis³¹ cada professor/a, després d'haver-los consultat amb ell. Una vegada atorgat el vistiplau, es remetien a l'aprovació del govern per conducte del rector de la Universitat.

Uns anys després, la reforma de Gamazo de 1898,³² inclouria un curs més del grau superior, de manera que les assignatures es distribuïen en dos cursos per al grau elemental i dos més per al superior. Segons indica Leoncio Vega, aquest ordenament indica l'aparició d'un caràcter cultural i enciclopèdic

en el que por primera vez no se incluye el estudio de la Lectura y Escritura, se le concede un tratamiento amplio a las disciplinas curriculares y se introducen disciplinas nuevas como Fisiología, Higiene y Gimnasia; Antropología, Psicología y teoría completa de la Educación; Geología y Biología; Derecho y Legislación escolar, Francés, Didáctica pedagógica... Por tanto un plan de estudios propiamente moderno, aunque permanecen algunos indicadores regresivos como la dicotomización en grado elemental y superior, escasa dedicación temporal al estudio teórico de la pedagogía y didáctica en el grado elemental —el 8,82 %— aunque la práctica de la enseñanza se ampliaba a tres horas diarias.³³

TAULA 2

Assignatures impartides a l'EN de dones de València els cursos 1879-1880 i 1899-1900

	1879-1880	1899-1900
1r Elemental	Doctrina cristiana i Història sagrada	Doctrina cristiana i Història sagrada
	Teoria i pràctica de la lectura	Llengua castellana
	Teoria i pràctica de l'escriptura	
	Gramàtica castellana	
	Aritmètica	Aritmètica i Geometria
		Dibuix i Cal·ligrafia
	Labors	Labors
	Sistemes i mètodes d'ensenyament	Pedagogia, Legislació escolar i Economia domèstica
		Geografia i Història d'Espanya
		Física, Química i Història natural i Treballs manuals
2n Elemental		Fisiologia, Higiene i Gimnàstica
	Doctrina cristiana i Història sagrada	Doctrina cristiana i Història sagrada
	Teoria i pràctica de la lectura	Llengua castellana
	Teoria i pràctica de l'escriptura	
	Gramàtica castellana	
	Aritmètica	Aritmètica i Geometria
	Nocions de dibuix aplicat a les labors	Dibuix i Cal·ligrafia
	Labors	Labors
	Economia domèstica	
		Física, Química i Història natural
1r Superior		Pràctiques d'ensenyament
	Doctrina cristiana i Història sagrada	Religió i Moral
	Teoria i pràctica de la lectura	Gramàtica general, Filologia i Literatura castellana
	Teoria i pràctica de l'escriptura	
	Gramàtica castellana	
	Aritmètica	Aritmètica, Geometria i Àlgebra
	Pedagogia	Didàctica, Pedagogia i Pràctiques d'ensenyament
	Geometria i Dibuix aplicat a les labors	Dibuix artístic i Cal·ligrafia
	Labors	Labors
	Elements de Geografia i Història d'Espanya	Geografia i Història d'Espanya
2n Superior	Higiene domèstica	Antropologia, Psicologia i Teoria completa de l'educació
		Dret i Legislació escolar
		Francès
		Música i Cant
		Religió i Moral
		Gramàtica general, Filologia i Literatura castellana
		Física, Química, Història natural i Treballs manuals
		Labors
		Dibuix artístic i Cal·ligrafia
		Francès
		Música i Cant
		Pràctiques d'ensenyament

Font: Documentació AUV.

34.

F. Ferrer Lecha:
*Elementos de Geometría
plana y descriptiva
y nociones de dibujo
con aplicación a las
labores de la maestra*,
València, Imp. Gombau,
Vicent y Masía, 1897.

El currículum de les normals de dones inclou una sèrie de matisacions o modificacions amb l'objectiu de feminitzar-lo: la matèria de dibuix s'havia d'aplicar al tall de les peces usuals; els estudis de ciències físiques i naturals, a la higiene; en les lliçons d'història natural s'inclourien els coneixements més importants de fisiologia humana; i en la pedagogia, algunes lliçons sobre ensenyament especial de pàrvuls. Les lliçons de legislació es complementarien amb economia domèstica, i les labors serien de costura, elaboració i reparació de les peces més usuals. Tot plegat, la feminització implicaria que les assignatures tindrien menys extensió, encara que és força suggeridora l'adaptació de les ensenyances a les necessitats de les dones.

D'aquesta distribució podem deduir la importància atorgada a les diferents assignatures, així com la seua evolució fins arribar a configurar, en acabar el segle, un pla d'estudis molt complet.

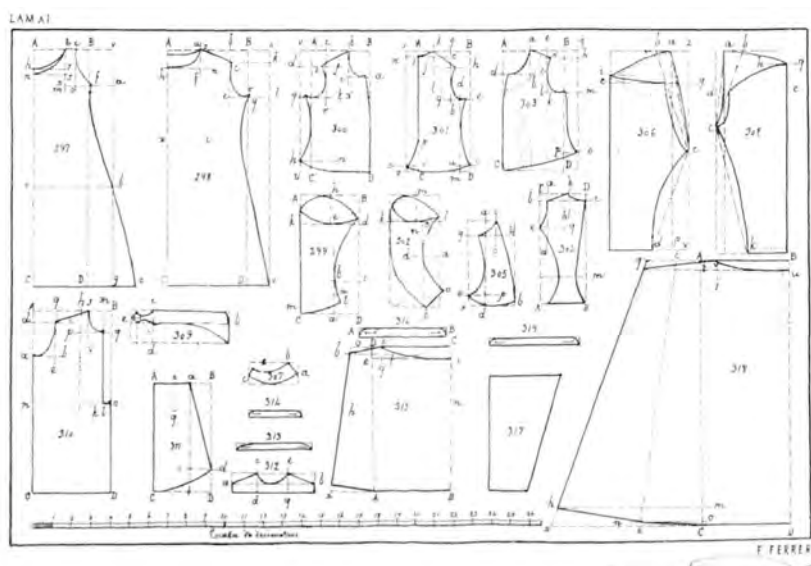
En el grau elemental destacaríem l'avanç des de la nul·la presència, en els inicis, de matèries relacionades amb l'àmbit científic —ciències naturals, física i química...— a una inclusió de totes en el pla de final de segle. En relació a les matemàtiques, el grau de coneixement és molt més elevat del que el títol fa pensar, ja que l'assignatura de geometria aplicada a les labors requereix càlculs matemàtics certament complexos, com pot observar-se en el text de la professora Francisca Ferrer Lecha.³⁴

Remarquem també la importància dels coneixements de geografia i història que, si en un primer moment sols s'impartien en el grau superior, passaren prompte a formar part del grau elemental, i es difondrien entre totes les mestres.

Respecte a l'aprenentatge de les llengües, la castellana apareix com a matèria obligatòria des del pla inicial i conserva, i fins i tot amplia, la seua importància a l'incloure coneixements de filologia en el grau superior (1899). El valencià està exclòs de tots els plans, i el francès s'incorpora en el de 1899 en els dos cursos de superior, encara que a València ja es cursava des de 1884.

4. Francisca Ferrer Lecha de Pertegás.
Font: cortesia família Pertegás.

5. Pàgina del llibre *Elementos de Geometría plana y descriptiva y nociones de dibujo con aplicación a las labores de la maestra*, de Francisca Ferrer. Font: col·lecció particular.

Les matèries específiques femenines apareixen en tots els plans, tant les labors en les seues distintes modalitats (útils i d'ornament) com l'economia domèstica i la higiene. Cal destacar el debat que es generalitzaria en aquests anys sobre la necessitat d'ampliar les labors de caràcter útil i reduir l'horari dedicat a les d'ornament, molt menys aprofitables per a les alumnes i, sobretot, per a les xiquetes de les escoles d'Ensenyament Primari, conclusió que s'inclouria entre les prescripcions del pla de 1889.

L'estudi de la religió catòlica seria obligatori en tots els cursos de tots els plans, tant en el nivell elemental com en el superior, destacant la inclusió de la història sagrada, la doctrina i la moral cristiana.

Els plans incloïen, tanmateix, pedagogia, organització escolar i, en els darrers anys, legislació escolar. Es tractava d'una formació professional bàsica, tot i que es compensaria, en part, amb les pràctiques que es realitzaven en l'Annexa durant els diferents cursos, i que garantien un cert contacte amb la realitat de les aules.

Malgrat la no inclusió de matèries com l'educació física, els idiomes o la música en els plans ministerials, la música sí que formava part, des d'un principi, del currículum de l'Annexa a petició de la Junta Local de Primera Enseñanza i contractada la mestra per l'Ajuntament.³⁵

Bona mostra de la importància que es donava a València a la formació musical la trobem quan, en 1892, Encarnación Gomá, que considerava que la música era «un medio de cultura pública», es va oferir a impartir-la de manera gratuïta a les alumnes de la Normal, tal com es reflectia en la instància que va dirigir al Ministeri:

Instància

Sello Ministerio de Fomento, entrada, 17/11/1892

Excmo. Sr.

Doña Encarnación Gomá y Jiménez, consorte de Don Liberato González, Profesores de Música, vecinos de la ciudad de Valencia según cédula presentada ante el Rectorado de la misma, a V.E. con la Mayor consideración expone: Que careciendo la Escuela Normal de Maestras de esta Provincia de la enseñanza de los Elementos del bello y agradable arte de la música, la exponente se ofrece a darla a las alumnas de la mencionada Escuela, si V.E. autoriza a la directora de la misma para establecer la correspondiente clase y se digna nombrar para su desempeño a la exponente.

Sería ofender la reconocida ilustración de V.E. encarecer cuanto importa el facilitar dicho ramo de la instrucción á las que han de ser en su día profesoras de niñas; y al par que otras enseñanzas, podrían con la de música propagar un medio de cultura pública.

Y para justificar sin inmodestia la competencia de la exponente acompaña testimonio de la certificación que acredita los estudios hechos por la misma en la escuela Nacional de música y declamación.

Suplica a V.E. que en bien de la Enseñanza y en atención a las condiciones de la solicitante, se sirva acordar se establezca en la Escuela Normal de Maestras de Valencia, una clase de Elementos de canto y piano, y nombrar Profesora de la misma –sin sueldo– y en virtud de su espontáneo ofrecimiento a la exponente.

Valencia 5 de septiembre de 1892.

Encarnación Gomá

Excmo. Sr. Ministro de Fomento

35.

La primera mestra de la secció de música va ser Teresa Solera, «Sobre el establecimiento de la Sección de música en la escuela normal [sic] de niñas en esta ciudad», AHMV, *Negociado primera enseñanza*, secció III sub. G, classe III sub. B núm. 1, València, 6 d'agost de 1867.

36.
La directora M. Josefa Ágreda, Archivo General de la Administración (AGA), (05) 1.19 31/18407, València, 8 de novembre de 1892.

37.
A. Ávila Fernández: *Las escuelas Normales españolas durante el siglo XIX, disposiciones legislativas y libros de texto*, Sevilla, Sección de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1986, pp. 372-375.

L'oferta de l'especialista fou acollida de manera favorable, tot i que amb unes condicions podríem apuntar que draconianes, ja que la directora acceptava que «puede establecerse en esta Escuela la enseñanza de la que se ofrece a dar gratuitamente la señora Gomá, siempre que esta profesora y sus discípulas se sujeten al régimen y disciplina del Establecimiento, y sin que este venga obligado a suministrarles material de ninguna clase».³⁶ Encarnación Gomá estaria a càrrec d'impartir classes de música a la Normal des del curs 1892-1893 fins a la seua defunció el 1935.

1.4 DELS PRIMERS CLAUSTRES A UN CLAUSTRE FEMENÍ

L'acció de la directora era determinant en el funcionament de l'Escola, però també és important i executiva la duta a terme per la *Junta de profesores* o Claustre.

La llei Moyano establia als articles 278, 279 i 280 que estaria formada per la totalitat del professorat i presidida per la directora. Malgrat que, als inicis, les seues competències eren força limitades, amb el transcurs del temps aniria convertint-se en un òrgan decisiu en relació a assumptes de règim interior de l'establiment: disciplina, règim econòmic, admissió de l'alumnat..., encara que, en tot cas, es veien limitades i supeditades a la DG d'Instrucció Pública.³⁷ Les assignatures dels diferents plans d'estudi condicionarien la composició i quantitat del professorat en els respectius claustres, i cal remarcar l'absència en aquests de l'alumnat i del personal no docent.

TAULA 3
Claustre 1867-1868

Nom	Categoria/càrrec	Assignatures impartides
Josefa Ágreda Muñoz	Directora	Nocions de dibuix aplicat a les labors femenines Sistemes i mètodes d'ensenyança Organització d'escoles Labors Nocions de geometria i dibuix lineal
Isidoro Fernández Monje	Director d'estudis i director de l'EN masculina	Pedagogia elemental Gramàtica Elements de geografia i història
Jaime Feliu y Goday	Secretari (també ho era de l'EN masculina)	Gramàtica castellana elemental Aritmètica elemental Ampliació de l'aritmètica
Vicente Botella Pastor	Professor eclesiàstic	Doctrina cristiana Història sagrada Prèdica setmanal religiosa
María Orberá Carrión	Regent de l'Escola Pràctica i segona mestra interina	Teoria i pràctica de la lectura i escriptura Labors (elemental) Economia i higiene domèstiques
Felisa Martínez	Segona mestra interina per ordre del rector en gener de 1868	
Florentina Carratalá	Auxiliar	

Font: Elaboració pròpia basada en informació trobada a diversos documents de l'AUV.

Quan Mariano Olivet va redactar les bases per a la instal·lació de la normal femenina, havia proposat que el personal que la componguera foren una mestra directora, una segona mestra, una mestra ajudant, un porter o portera i una serventa o missatgera, però la primera junta que aprovaria el Ministeri de Foment, hauria d'estar composta per la directora, la segona mestra, el director d'estudis, els professors auxiliars i la regent.

Una anàlisi del primer claustre ens mostra que, per a posar en funcionament el centre docent, la inversió en professorat fou mínima. A excepció de la directora, la resta no tenia dedicació exclusiva, ja que la segona mestra era la regenta, encarregada de la direcció d'una escola de xiquetes; el professorat masculí exercia en la normal masculina, per tant, sols cobrava l'extra establert, i les dues mestres exercien tasques auxiliars, sense continuïtat temporal.

Aquest claustre de professorat que inaugurà l'escola, amb una reduïda presència de dones, es completaria al curs 1868-1869 amb la incorporació de Matilde Ridocci com a segona mestra, encarregada d'impartir les matèries relacionades amb l'àmbit matemàtic.

TAULA 4
Claustre 1868-1869

Nom	Categoria/càrrec
Josefa Ágrede Muñoz	Directora
Matilde Ridocci García	Segona mestra des del 17 de febrer de 1869
Isabel Montero Gómez	Segona mestra interina
Manuel Germán Carratalá Miravete	Professor auxiliar i director d'estudis
Jaime Feliu y Goday	Professor auxiliar i secretari (també ho era de l'EN masculina)
Vicente Botella Pastor	Professor eclesiàstic
María Orberá Carrión	Regent de l'Escola Pràctica

Font: Elaboració pròpia basada en informació trobada a diversos documents de l'AUV.

Josefa Ágrede, Matilde Ridocci i María Orberá serien, durant anys, la columna vertebral de la Normal, ja que la composició del Claustre romandria invariable pel que fa a les professores durant més de quinze anys.³⁸

Entre les incorporacions al segon Claustre, cal apuntar la de Manuel Germán Carratalá, professor normalista i espòs de la directora, el qual, l'agost de 1868, va prendre possessió del càrrec de director d'estudis, que legalment corresponia al director de la normal masculina, en ser proposat amb aquest curiós argument:

Para ello nada más natural que lo haga a favor de mi esposo, D. Manuel Germán Carratalá, antiguo Profesor de Escuela Normal que ha quedado excedente o cesante por la supresión de las Normales de Maestros. Nombrado así mi esposo Profesor de este Establecimiento y encargándole al propio tiempo la Dirección de estudios hasta las modificaciones del Reglamento que deban hacerse, habrá unidad y buen mando en la enseñanza y sincero apoyo en el sostenimiento del orden y disciplina y podrá marcharse

38.

Cal destacar que el segon any de funcionament de la Normal va coincidir amb els successos revolucionaris de 1868 i la Junta Revolucionària va ser l'encarregada de contractar la segona mestra interina, Isabel Montero Gómez.

con toda la libertad de acción que es necesaria a un establecimiento que necesita gran cuidado y tino en todo.

Ruego a V.E. se sirva ver solamente en cuanto dejo manifestado el celo y deseo del bien del Establecimiento, que asuma a la Directora su propósito de cumplir siempre con la ley según su leal entender y que somete sus buenos deseos y su parecer al más acertado e ilustrado de V.E.

Dios guarde a V.E. muchos años, Valencia 1 de agosto de 1868. La Directora, María Josefa Ágreda.³⁹

Per altra banda, l'any 1869 fou substituït el secretari Jaime Feliu y Goday com a professor i secretari, per Prudencio Solís, com a conseqüència de la seua destitució pel Govern Civil de la província per la seua participació en els successos revolucionaris de 1868:

Teniéndose noticia en este Gobierno de provincia que V. con su conducta, predicciones y conferencias en el Centro republicano á [sic] contribuido tanto como el primero á la insurrección de la fuerza armada que á [sic] tenido lugar en esta capital, y teniendo noticia que á [sic] tomado V. parte en ella, no obrando con la imparcialidad que su destino le imponía, ni presentándose a las autoridades, vengo en separar a V del cargo de Regente de la Escuela práctica de la Normal, dando cuenta al Gobierno inmediatamente de esta medida.⁴⁰

En el curs 1877-1878, després de la marxa de Matilde Ridocci i la seua reincorporació a una escola de xiquetes, es produiria el nomenament de Dolores Vicent Fenollera com a segona mestra interina. Aquesta professora havia format part de les primeres alumnes matriculades en la Normal, on va aconseguir els títols d'elemental i superior, i va ser membre de la primera promoció d'ambdues.

39.

AUV, Magisteri, caixa 190, València, 1 d'agost de 1868.

40.

«El Gobernador al Dir. de l'EN de Mestres. 1869, núm. 21 Gobierno Civil de la Provincia de Valencia», AUV, Educació Primària, caixa 993, València, 21 d'octubre de 1869.

6. Matilde Ridocci. Font: llibre *No-
ciones de física, química e historia
natural para las Escuelas Normales*.
Col·lecció particular.

Semblant cas fou el de Josefa Carbonell Sánchez, que en el curs 1880-1881 accediria a la Normal com a professora auxiliar interina de Labors, després d'haver-ne estat alumna.

Avançat el segle, serà en el curs 1884-1885 quan es produirà un augment important de dones en el Claustre, ja que a les tres pioneres se n'hi afegiren dues més, mentre romangué María Orberá com a regent de l'Escola Pràctica Annexa a la Normal.

TAULA 5
Claustre 1884-1885

Nom	Categoria/càrrec
Josefa Ágreda Muñoz	Directora
Dolores Vicent Fenollera	Segona mestra interina
Josefa Carbonell Sánchez	Auxiliar interina de Labors
Elena Rouede Piton	Auxiliar de Francès des del 28/07/1884
Carmen Godes Solsona	Auxiliar interina des del 13/12/1884
Rafael Oliver Clarí	Professor eclesiàstic
Cesáreo Antolín Viñé	Professor auxiliar i director d'estudis
Prudencio Solís Miguel	Professor auxiliar i secretari (també de l'EN masculina)
María Orberá Carrión	Regent de l'Escola Pràctica

Font: Elaboració pròpia, AUV, Educació Primària, caixa núm. 125.

El desembre de 1898 s'aprova una nova categorització del professorat d'escoles normals:

- *Professorat numerari*: requeria estar en possessió del títol de grau normal de mestre, que sols s'obtenia en l'EN Central de Madrid, on s'havia de superar una oposició per a obtenir la categoria. Podia ser de Ciències, de Lletres o de Labors.
- *Professorat supernumerari*: era l'encarregat de suplir les baixes dels numeraris, i, per tant, en corresponien un mínim de tres a cada normal.
- *Professorat especial*: s'encarregaven de les assignatures de Dibuix i Cal·ligrafia, Francès i Música. Eren catedràtics o professors d'institut i compaginaven les tasques docents en ambdós centres.
- *Professorat eclesiàstic*: el seu nomenament l'efectuava la jerarquia eclesiàstica de la diòcesi corresponent.
- *Regent*: encarregada de l'escola annexa de pràctiques. Solia impartir alguna assignatura com lectura i escriptura. Era nomenada pel rector de la Universitat.

Aquestes noves categories es poden observar a l'últim Claustre del segle, presidit per Josefa Ágreda –que moriria en l'exercici del càrrec el març de 1900–, i que comptaria amb tres numeràries més, tres professores i dues supernumeràries. La regent de l'Annexa seguia sent María Orberá Carrión.

TAULA 6
Claustre 1899-1900

Nom	Categoria/càrrec
Josefa Ágreda Muñoz	Numerària i directora. Cessa per defunció el 08/03/1900
Josefa Carbonell Sánchez	Numerària de Ciències
Matilde Ridocci García	Numerària de Ciències des de 09/05/1899 Directora. RO 14/07/1901
Dolores Vicent Fenollera	Numerària de Labors i Economia Domèstica 20/01/1899. Directora provisional entre 12/03/1900 i 14/07/1900
Rafael Oliver Clarí	Professor eclesiàstic
Estefanía Bonfort	Especial de Francès
Encarnación Gomá Giménez	Especial de Música i Cant
Francisca Ferrer Lecha	Especial de Dibuix i Cal·ligrafia 21/10/1899
Matilde Castillo García	Supernumerària de Ciències
Magdalena García-Pego Aracil	Supernumerària de Lletres i secretària
Carmen Cervera Torres	Auxiliar de Ciències (cessa el 15/12/1899)
María Orberá Carrión	Regent de l'Escola Pràctica. Segona mestra interina

Font: Elaboració pròpia basada en informació trobada a diversos documents de l'AUV.

El quadre de professors havia augmentat i s'havia consolidat de manera espectacular en els trenta anys transcorreguts des de la inauguració. Des de les dues primeres professores –una d'elles regent de l'Annexa–, que, de manera precària, havien començat, s'havia anat ampliant, gradualment però de forma constant fins un total d'11, és a dir, 10 professores més l'encarregada de l'Annexa. D'elles, 4 eren numeràries, 2 supernumeràries, 1 auxiliar i 3 especials (de Francès, de Música i Cant, i de Cal·ligrafia i Dibuix), que responien a les necessitats d'una normal que es caracteritzaria per la seua estabilitat, gràcies a un professorat majoritàriament procedent o vinculat a l'escola, on gaudiria d'una llarga permanència.⁴¹

Les professores, més enllà de la tasca docent, foren escriptores de textos pedagògics i/o literaris. Aquesta faceta fou coneguda mundialment de manera que, a l'Exposició Universal de Chicago de 1893, on s'havia edificat un pavelló de dones per ressaltar les seues aportacions i conquestes,⁴² s'hi trobava una col·lecció de llibres escrits per dones de tot el món, i entre els seleccionats, inclosos en l'aportació espanyola, estaven els de María Orberá, Matilde Ridocci i María Carbonell. A saber:

- María Carbonell Sánchez: *Los pequeños defectos*.
- María Orberá Carrión: *La joven bien educada, Lecciones de historia general de España, Mes de mayo consagrado por las hijas de María a su Purísima Madre, Nociones de historia de España* (1878), *Nociones de historia de España* (1882) i traducció de Blanchard *Los peligros de la infancia*.
- Matilde Ridocci: *Nociones de higiene privada general al alcance de los niños, Nociones de higiene privada general para las Escuelas Normales*.⁴³

41. Els exemples més destacats serien Dolores Vicent, Encarnación Gomá, Josefa Carbonell i Àngela Carnicer, que superaran els quaranta anys de permanència.

42. El pavelló de dones fou construït per Sophia Bennet Hayden, una de les primeres arquitectes, per tal de donar relleu als avanços professionals de les dones.

43. <<http://digital.library.upenn.edu/women/clarke/library/library.html>>. Consultat el 10 de setembre de 2009.

7. *La joven bien educada*, de María Orberá. Font: Biblioteca Valenciana.

Cal destacar que les directores de les normals serien les primeres dones que, en una època en què no tenien encara lliure accés a la Universitat, formarien part dels seus òrgans directius. Una circular de 1869 (21/09/1869) resolvia que les directores de les EN establertes en capitals on hi haguera universitats, formaren part del consell universitari. I el 1896 es feia extensiu a les directores de normals el dret de formar part dels consells universitaris en harmonia amb el que disposava l'article 269 de la llei (RO 08/07/1896).

Aquest important reconeixement de l'autoritat de les docents i la seua presència, per dret propi, entre les autoritats en l'àmbit acadèmic es completaria amb altres ordres, com la que reconeixia que corresponia a les directores de les normals de dones la presidència de tots els actes oficials que s'hi celebraren, així com la dels tribunals d'exàmens i proves de curs (01/09/1876). Ordres que anaren configurant no de manera gratuïta ni paternalista, sinó fruit de les reivindicacions i les protestes de les normalistes, una igualtat entre el cos docent masculí i femení, més destacada que en altres nivells, en els quals les diferències eren acusades, com el cas de l'Ensenyament Primari.

Una mostra d'aquestes reivindicacions són les sol·licituds de diverses mestres al president de la comissió provincial d'ensenyament de la Diputació de Valencia per a ocupar les places de professors auxiliars de la Normal, amb l'argument que

debieran desempeñarse exclusivamente por profesoras y no por profesores como ha venido sucediendo hasta ahora, sosteniendo además que á ellas y no a los maestros les corresponden en razón y justicia todos los destinos de las mencionadas Escuelas Normales de Maestras, y que al privarlas de ellos hoy, no solo se les usurpa un derecho tan natural como justo sino que afirman además que con ello se debilita el estímulo tan necesario a todas las profesiones.⁴⁴

44.

La directora Josefa Ágreda manifestava que «efectivament en les Escoles Normals de Maestras, vienen confiriendose desde que fueron creados estos establecimientos, todos los cargos que se citan á Profesores auxiliares, sin duda porque en un principio no había un personal de Maestras suficientemente ilustrado para poderle confiar la enseñanza de ciertas asignaturas que hoy en efecto tienen mas estensamente estudiadas, y por ello aseguran sentirse con fuerzas suficientes para atreverse a pretender los cargos de profesoras auxiliares de estos establecimientos, que desean ver anunciados por oposición. Más si esto puede ser hoy una verdad como lo es el que con la instrucción de la muger por la muger puedan evitarse los inconvenientes que suelen resultar de la enseñanza de las maestras por los hombres, también es cierto que para evitar otros males que pudieran ocurrir al encargar la enseñanza esclusivamente á mugeres, hay necesidad de someter esta clase de establecimientos a un Reglamento interior muy riguroso con el fin de sostener en él la mas estricta disciplina; sin cuya circunstancia será imposible la dirección de estas escuelas, y exigir además a las Profesoras circunstancias especialísimas» (ingrés per oposició i sou adequat per no haver d'impartir classes particulars), AUV, Magisteri, caixa 190/9, València, 7 de maig de 1874.